

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-66>

УДК 336.226.322:633.88

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ У ГАЛУЗІ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА

CERTAIN ASPECTS OF THE FORMATION OF ADDED VALUE IN THE INDUSTRY OF MEDICINAL PLANT FARMING

Мірзоєва Тетяна Володимирівна

доктор економічних наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Mirzoieva Tetiana

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Дане дослідження спрямоване на подолання проблеми сировинної спрямованості національної економіки України загалом і галузі лікарського рослинництва, зокрема. У зв'язку з цим обґрунтовано важливість формування доданої вартості в контексті переробки лікарських, ефіроолійних і ароматичних рослин. Ця думка підкріплена низкою аргументів, основними з яких є можливість підвищити якість ліків на рослинній основі та знизити безробіття у сільській місцевості, постійно зростаючий попит на продукти на основі рослинної сировини, багатофункціональність зазначених рослин. Формування доданої вартості у галузі лікарського рослинництва розглянуто на конкретних прикладах, зокрема акцентовано увагу на виробництві трав'яних і фруктових чаїв в Україні. Окреслено ланцюг формування вартості у сфері виробництва лікарських рослин і визначено основні недоліки цього процесу в умовах сьогодення.

Ключові слова: додана вартість, формування доданої вартості, лікарське рослинництво, виробництво лікарських рослин.

This study is aimed at overcoming the problem of the raw material orientation of the national economy of Ukraine in general and the medicinal plant industry, in particular, through the development of proposals for solving existing economic problems in the activity of medicinal plant producers. Accordingly, attention is focused on the prospects of this industry and the importance of the formation of added value in the context of the processing of medicinal, essential oil and aromatic plants is substantiated. This opinion is supported by a number of arguments, the main ones of which are the opportunity to improve the quality of plant-based medicines and reduce unemployment in rural areas, the ever-growing demand for products based on plant raw materials and the global trend of increasing the export of such products, the multifunctionality of these plants, a wide range of products, which can be produced using vegetable raw materials. The essence of the processing of medicinal plants and its main stages are revealed. It is emphasized that in the case of medicinal plants, additional value can be created even through direct minor processing. Successful examples of the development of medicinal plants (in the context of production and processing) and the formation of added value in this field at the level of small and large businesses are presented. The formation of added value in the field of medicinal plant cultivation in Ukraine is considered on specific examples, in particular, attention is focused on the production of herbal and fruit teas, which are products of processing plant raw materials. An analysis of the dynamics of the procurement of medicinal plants in Ukraine was also carried out. The chain of value formation in the field of production of medicinal plants in Ukraine and the main shortcomings of this process in today's conditions are outlined. The characteristic features of the value chain in the field of medicinal plant production in Ukraine are also determined: in particular, the fact that it is characterized by little vertical integration and practically does not have horizontal cooperation; supply chains are often very long and may include up to six or seven marketing stages.

Keywords: added value, formation of added value, branch of medicinal plants, production of medicinal plants.

Постановка проблеми. Гострою проблемою національної економіки України в умовах сьогодення є її сировинна спрямованість. Відомо, що переважна частина продукції, що виробляється у тій чи іншій галузі промисло-

вості чи в аграрному секторі, а потім спрямовується на експорт, є саме сировиною. Даний факт із одного боку є позитивним, оскільки економіка працює і бюджет наповнюється. Проте, з іншого боку за кордон наша держава

спрямовує сировину, а не кінцевий продукт, який має вищу вартість. Цим користуються країни, що купують в Україні ту чи іншу продукцію як сировину. Прикладом може бути Туреччина, що купує українське зерно, а потім успішно реалізує вироблене з нього борошно. Чи Італія, яка купує український мед у великих емкостях, на підприємствах його розливають у привабливі баночки, на яких розміщуються етикетки, а на них, у свою чергу, вказано, що продукція вироблена в ЄС. І подібних прикладів дуже багато. Тому в умовах сьогодення питання формування доданої вартості є важливим як для розвитку національної економіки загалом, так і для розвитку окремих її галузей, зокрема галузі лікарського рослинництва. Для останньої нині характерним є те, що, по-перше, рослинну сировину реалізують переважно гуртові компанії-трейдери. Вони купують лікарську рослинну сировину у значних об'ємах за низькою ціною, дороблюють її до потрібних параметрів якості, проводять радіаційний контроль, формують однорідні сертифіковані партії та насамкінець продають їх в Україні чи спрямовують на експорт [3]. При цьому, по-друге, малі й дрібні виробники не доотримують прибутки, так як збувають трейдерам заготовлену сировину за заниженими цінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто відзначити, що питання додавання вартості продукту розглядав у своїх працях ще Аристотель. Із початку ХХ століття й донині питання і формування доданої вартості, і її структури та ефективності привертають увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників із різних точок зору. Досліджували питання формування доданої вартості численні зарубіжні вчені, серед яких Р. Макконнелл, М. Міллер, П. Самуельсон, Б. Стюарт і багато українських науковців. Так, Гурняк І. Л., Дацко О. І. та Яремчук О. І. розглядали додану вартість як базис економічного розвитку територіальних громад [4]; Нікішина О. В. аналізувала додану вартість товарів на інтегрованому ринку борошна [9]; Коваленко О. В. досліджувала соціальні та комерційні вектори формування конфігурації доданої вартості у продовольчому комплексі [5]; Рудь В. В. акцентує увагу на формуванні доданої вартості під час просування продукції підприємств м'ясопереробної галузі [13]; Брюховецька Н. Ю. та Черних О. В. зосереджували увагу на формуванні доданої вартості на промислових підприємствах на етапах руху продукції від виробника до споживача [2]; Плетньова Ю. К.

та Марченко В. М. аналізували альтернативи формування доданої вартості в аграрних підприємствах [12]; Боднар О. В. та Кравчук І. А. висвітлили теоретико-методичні основи формування доданої вартості [1; 6]. Не дивлячись на наявність значної кількості досліджень, які охоплюють широкий спектр проблем доданої вартості та аспектів її формування у різноманітних економічних системах і зважаючи на актуальність проблематики в контексті сировинної спрямованості української економіки, необхідними є подальші її дослідження.

Формулювання цілей статті. Цілями даного дослідження є визначення теоретичних і практичних аспектів формування доданої вартості у галузі лікарського рослинництва та розробка пропозицій щодо вирішення існуючих економічних проблем у діяльності виробників лікарських рослин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування доданої вартості у галузі лікарського рослинництва є важливим у контексті комерційного використання та забезпечення, насамперед, медичної цінності лікарської сировини. Так як глобальний попит на продукти, отримані з власне лікарських, а також із ефіроолійних і ароматичних рослин, стабільно зростає в останні десятиліття, то це збільшує можливості для їх переробки та, відповідно, отримання продукції з доданою вартістю. Важливим є й те, що з однієї лікарської, ефіроолійної чи ароматичної рослини, можна виробити низку видів продуктів із доданою вартістю, на які є попит на національному та міжнародному ринках. У свою чергу, світова тенденція до зростання експорту продукції на основі рослинної сировини в останні роки є стимулом до розробки технологій переробки лікарських рослин.

Проте, на жаль, перелічені тенденції усе ще незначною мірою впливають на розвиток української галузі лікарського рослинництва та, не дивлячись на перспективність і комерційну привабливість, її частка у структурі національної економіки мізерна. Між тим потенціал галузі, зокрема в контексті формування доданої вартості та виробництва продукції з високою доданою вартістю, є колосальним. Аргументами, що підтверджують цю думку є, насамперед, багатофункціональність лікарських рослин, включаючи ефіроолійні та ароматичні, та надзвичайно широкий асортимент продуктів, які можна виробити з використанням рослинної сировини. Безумовно, основне призначення лікарських рослин – це їх використання для виготовлення фармацевтич-

них препаратів, оскільки з давніх часів вони використовуються для лікування багатьох захворювань. Із прогресом людини у фармацевтичній галузі значення лікарських рослин і їх похідних швидко зростає, усе більше з'являється доказів значної цінності та потенціалу лікарських засобів на основі рослинної сировини. Окрім того, вони використовуються як ароматизатори у фармацевтичній і косметичній промисловості, як джерела натуральних барвників, ефірних олій, вітамінів, клітковини та інших корисних речовин, як важлива сировина для різноманітних промислових галузей [21]. У всьому світі лікарські, ефіроолійні та ароматичні рослини є невід'ємною частиною біорізноманіття та екосистем, серед інших недревних лісових ресурсів вважаються ключовим елементом сталого управління лісами та економічного розвитку, а вирощування лікарських рослин в умовах сьогодення є одним із загальноєвропейських кроків для сталого економічного розвитку. До аргументів, які підтверджують потенціал лікарських рослин відноситься й те, що їх розглядають як головну рушійну силу сільського туризму та ключове джерело зайнятості в сільській місцевості [20]. Пандемія COVID-19, яка стала загрозою глобальному здоров'ю та економіці, також приблизно на 30–50% зумовила підвищення уваги до лікарських рослин і їжі, багаті на вітаміни та мінерали на основі рослинної сировини. Суттєво впливає на розвиток лікарського рослинництва в світі й модний тренд здорового харчування, що передбачає відхід від усього синтетичного та ненатурального [16; 8].

Таким чином, попит на різноманітні лікарські рослини зростає разом із зростанням людських потреб, чисельності людства та комерційної торгівлі. При цьому збільшення кількості культивованих видів є важливою стратегією для задоволення зростаючого попиту, у зв'язку з чим існує глобальна потреба у вирощуванні лікарських рослин і їх переробці [15].

Для України, з її сприятливими кліматичними умовами для вирощування багатьох лікарських рослин, важливо скористатися можливістю розширити свою присутність у цій ніші на світовому ринку у відповідь на існуючий попит і підходити до цього доцільно комплексно – від налагодження виробництва й заготівлі трав до створення продукції з доданою вартістю, що відповідає світовим стандартам. Світовий досвід свідчить, що процес додавання вартості може суттєво підвищити

якість лікарських, ефіроолійних і ароматичних рослин, які мають значний комерційний потенціал, навіть якщо говорити тільки про можливість їх застосування у процесі виготовлення ліків. Навіть незначна обробка може додати вартість безпосередньо або стандарти якості можуть забезпечити цінність опосередковано. У широкому розумінні ланцюг доданої вартості описує послідовність дій, необхідних для виготовлення готового продукту з початкової сировини, тобто мова йде насамперед про переробку – від первинної до глибокої [18].

У свою чергу, агропереробка лікарських рослин є комплексом техніко-господарських заходів, які здійснюються для їх збереження та обробки з метою використання у якості фітопрепаратів, харчових добавок або промислової сировини. Сфера агропереробки лікарських рослин охоплює всі операції від етапів вирощування, збирання, первинної переробки (що включає очищення, сушіння, сортування) та глибокої переробки до надходження матеріалу до кінцевого споживача в бажаній якості та за доступною ціною. У випадку лікарських рослин додаткова вартість може бути створена навіть шляхом прямої незначної обробки, метою якої є підвищення якості зібраної або культивованої сировини чи опосередковано через дотримання стандартів якості шляхом хімічного тестування та/або обробки трав в інших формах.

Хоча в Україні вирощування лікарських рослин поки що не є розповсюдженим різновидом сільськогосподарського виробництва, тим не менше успішні приклади його розвитку та формування доданої вартості у галузі лікарського рослинництва існують як на рівні дрібного й малого, так і на рівні великого бізнесу. Одним із таких прикладів на рівні малого бізнесу є діяльність родини Прудивусів із селища Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району Хмельниччини, приватне виробництво яких діє з 2001 року та яке спеціалізується на виробництві й переробці лікарських рослин [11]. Вирощують у господарстві шавлію, ромашку, мелісу, м'яту, лаванду, ехінацею, нагідки, фенхель, валеріану, розторопшу, нагідки. Також працюють з дикоросами, зокрема заготовляють: звіробій, деревій, материнку, подорожник, пижмо, мати-й-мачуху, полин, глід, акацію, мальву, чистотіл, кропиву та інші лікарські рослини. Загалом, родина підприємців Прудивусів вирощує, заготовлює й закуповує в населення до 50 видів рослин. У процесі виробництва рослини висушуються, пакуються, пресу-

ються та відправляються у тюках на фармацевтичні фабрики – такі як житомирський завод «Ліктрави», «Сумифітофармація» та ін. Уся продукція цього виробництва проходить лабораторні дослідження щодо вмісту екстрактивних речовин, важких металів, гербіцидів і фунгіцидів. Нині вже як декілька років підприємці вийшли на ринок із власною продукцією – трав'яними та плодово-ягідними фіточаями, приправами, оліями, наливками під брендом «Перлини Бакоти». Самих тільки фітотрав'яних оздоровчих чаїв родина бізнесменів виготовляє близько 30 видів. Власне це і є прикладом успішної переробки лікарських рослин і створення продукції з високою доданою вартістю. У процесі розвитку свого виробництва, родина підприємців не тільки усвідомила недоцільність зосередження виключно на заготівлі сировини, а знайшла й реалізувала можливості переробки лікарських рослин. При цьому, підприємці як закуповують у земляків урожай трав для подальшої реалізації та переробки, так і постачають їм насіннєвий матеріал. Відповідно, селяни мають додатковий дохід, і всі залишаються у вигрші.

У цьому контексті варто відзначити, що виробництво та переробка лікарських рослин у сільській місцевості, як свідчить світовий досвід, має великий потенціал для соціально-економічного розвитку, зокрема щодо створення робочих місць і можливостей отримання доходу сільськими мешканцями. Окрім того, переробка сільськогосподарської продукції загалом і лікарських рослин, зокрема, має значний потенціал у контексті прискорення розвитку в інших секторах економіки через мультиплікаційний ефект. Мова йде про створення робочих місць поза аграрною сферою та переробними підприємствами в таких секторах як транспорт, дистрибуція та роздрібна торгівля [19].

У свою чергу, формування додаткової вартості лікарських рослин є необхідним для економічного розвитку фармацевтичної галузі та підвищення терапевтичної користі фармацевтичної сировини. Нині рослинний матеріал може бути недостатньої якості, не відповідати фармакопейним стандартам або потребам споживачів/промисловості, і такий матеріал не приймається переробниками чи приймається за низькою ціною, що спричиняє грошові втрати для виробників лікарських рослин і породжує сумніви щодо корисності чи ефективності сировини. Тим не менше, лікарські рослини, хоча поступово й повільно,

проте переходять у розряд привабливих для підприємців, які займаються переробкою та виробництвом продукції на основі рослинної сировини. Як наслідок – з'являється усе більше нових продуктів, а виробництво існуючих розвивається [17].

Так, що стосується виробництва фіто-трав'яних оздоровчих чаїв, виробництво яких розвиває родина згаданих бізнесменів, то це саме той сегмент лікарського рослинництва, який стрімко розвивається в останні роки. Зокрема, виробництво трав'яних і фруктових чаїв в Україні збільшилося з 611 т у 2007 році до 4508,9 т у 2021 (рис. 1). Найбільш стрімке зростання у 2007–2021 рр. відбувалося у період із 2019 по 2021 р. – на 47,2%. Можна стверджувати, що це було відповіддю виробників на запит споживачів щодо продуктів для підтримки здоров'я через те, що з березня 2019 р. людство зіткнулося з пандемією коронавірусної хвороби. Та, відповідно, новими можливостями для переробної сфери, що надзвичайно важливо у контексті сировинної спрямованості українського агросектору та національної економіки загалом.

При цьому, стрімке зростання обсягів виробництва трав'яних і фруктових чаїв в Україні у 2019–2021 рр. відбулося на фоні доволі незначного зростання обсягів заготівлі лікарських рослин – 10,5 тис. т у 2021 р. проти 8,44 у 2019 (збільшення на 24,4%) (рис. 2). Тобто, можемо припустити, що обсяги виробництва трав'яних і фруктових чаїв в Україні збільшилися внаслідок переробки імпортової сировини. Плюсом у цьому випадку є те, що додана вартість сформувалася в державі. Проте мінус у тому, що сировина закуповується за кордоном, а це додаткові логістичні витрати та кошти, спрямовані виробникам інших країн.

Хоча існують приклади дрібних виробників, які налагодили переробку лікарських рослин, однак у значних обсягах продукція з доданою вартістю на основі рослинної сировини створюється безпосередньо у процесі глибокої переробки спеціалізованими підприємствами. Одним із лідерів переробки лікарських рослин в Україні є компанія «Ліктрави», яка є частиною німецького холдингу Martin Bauer Holding (який у свою чергу є визнаним лідером у галузі переробки лікарської сировини у світі) та яка пропонує споживачам широкий асортимент лікарських зборів і фіточаяв з рослинної сировини. Це виробництво, маючи доступ до передових технологій і найкращого світового досвіду, власне й створює продукцію з

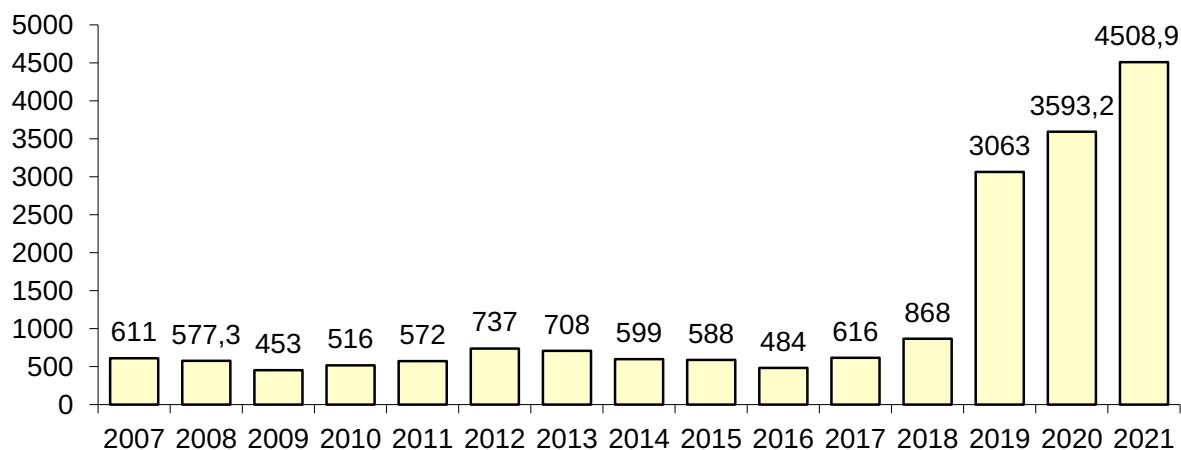

Рис. 1. Динаміка виробництва трав'яних і фруктових чаїв в Україні, т

Джерело: [10]

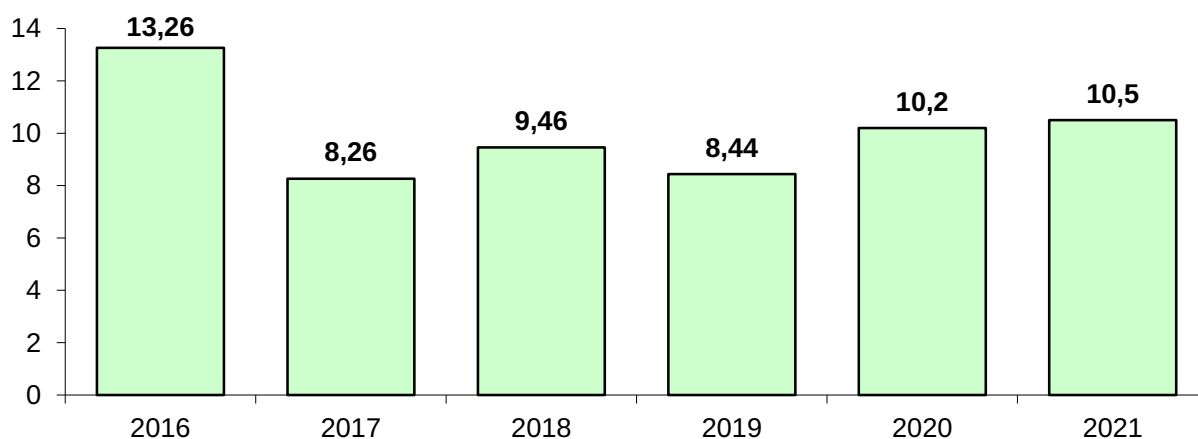

Рис. 2. Динаміка заготівлі лікарських рослин в Україні, тис. т

Джерело: [10]

високою доданою вартістю за налагодженим алгоритмом, який включає такі етапи як: перевірка вхідної сировини; зберігання сировини; подрібнення та змішування; фасування і пакування; перевірка готової продукції; зберігання готової продукції; доставка в аптеки. Такий налагоджений процес дозволяє компанії «Ліктрави» щороку випускати понад 10 млн упаковок готової продукції, серед яких близько 100 найменувань монозасобів і фітозборів [7]. Безумовно, для того, щоб досягти таких результатів компанії, насамперед, потрібна сировина, тому співпраця з її постачальниками є важливою складовою створення продукції з високою доданою вартістю.

Загалом, як виявлено в ході дослідження, існуючий нині в Україні ланцюг створення доданої вартості у галузі лікарського рослинництва характеризується неформальним характером його першого рівня (виробни-

ків – як то родинне виробництво Прудивусів, збирачів) і кращою організацією та більш формально структурованими учасниками вищого рівня (переробники, наприклад, згадана компанія «Ліктрави», та оптові/роздрібні торговці). Характерною ознакою ланцюга вартості у галузі є те, що він працює з незначною вертикальною інтеграцією та практично без горизонтальної співпраці. У свою чергу ланцюги постачання часто дуже довгі й можуть включати до шести-семи маркетингових етапів. Первинні заготівельники та виробники становлять першу ланку в торгівлі лікарськими рослинами та є найбільш незахищеними в економічному плані; після цього посередники втручаються в торгівлю лікарськими рослинами – вони через відсутність ефективної інфраструктури зв'язують виробників із оптовиками за винагороду; оптовики у свою чергу є дистриб'юторами продуктів на основі

рослинної сировини на кінцевих ринках і здійснюють свою діяльність через складну мережу агентів і роздрібних торговців. Разом із тим, щоб стати конкурентоспроможними на світовому ринку лікарських рослин, ланцюг формування вартості має бути більшим гнучким, інноваційним та ефективним – тоді на ринок своєчасно потраплятимуть нові продукти. Для підвищення ефективності формування доданої вартості у галузі лікарського рослинництва, як свідчить світовий досвід, доцільним є розвиток вертикальної та горизонтальної інтеграції між учасниками; прийняття чіткої нормативної бази для створення ланцюгів вартості; подальша стандартизація та сертифікація продукції; сприяння сталим практикам виробництва лікарських рослин і запровадження фінансової підтримки виробників [14]. Вважаємо, що реалізація переліченого сприятиме появі таких підприємців як родинне виробництво Прудивусів – які розвиватимуть лікарське рослинництво через постачання якісної сировини спеціалізованим підприємствам і формування доданої вартості у межах своєї діяльності.

Висновки. Подальший розвиток виробництва та переробки лікарських рослин в Україні, вважаємо, матиме значний вплив на розширення асортименту продукції з доданою вартістю на основі рослинної сировини, що користується високим попитом на ринку, та сприятиме збільшенню експортних надходжень. При цьому, варто наголосити, що виробникам лікарських рослин, особливо дрібним і малим фермерам, не варто відразу орієнтуватися на формування доданої вартості, тобто на переробку. Спочатку необхідно налагодити власну справу, наростити обсяги виробництва, знайти постачальників

зі сторони (можливо серед місцевого населення), щоб бути впевненим, що сировини вистачить. Прикладом того, що шлях до продукції з доданою вартістю довгий і складний є згадане родинне виробництво. Стосовно виробників, у яких уже налагоджене виробництво і які розглядають можливості виходу на зовнішній ринок, важливим є розуміння того, що високі експортні ціни означають високі вимоги та зобов'язання, а також високі штрафні санкції у випадку не дотримання умов договору. Важливим є й налагодження ефективних каналів спілкування між учасниками ланцюжка вартості, щоб вони могли швидко реагувати на мінливі вимоги ринку.

Загалом, існуюча тенденція до зростання попиту на продукти на основі рослинної сировини може бути стимулом до розвитку виробництва лікарських рослин і освоєння технологій їх переробки, насамперед, дрібними й малими фермерами. Некваліфіковані й безробітні сільські мешканці можуть стати учасниками формування доданої вартості через залучення їх до виробництва й переробки, що відкриває нові можливості для працевлаштування сільського населення. Зважаючи на багатofункціональність лікарських трав, з однієї лікарської, ефіроолійної та ароматичної рослини можна виробити низку продуктів із доданою вартістю, які користуються високим попитом на національному та міжнародному ринках. Без перебільшення, галузь лікарського рослинництва – це індустрія, що відкриває перспективи для молодих, інноваційних підприємців для запуску успішних, екологічно чистих виробництв натуральних продуктів на основі рослинної сировини з високою доданою вартістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар О. В. Теоретико-методичні основи формування доданої вартості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2017. Вип. 1(2). С. 265–271.
2. Брюховецька Н. Ю., Черних О. В. Формування доданої вартості на промислових підприємствах на етапах руху продукції від виробника до споживача. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: Зб. наук. пр. Київ : ІЕП НАНУ*. 2017. С. 32–41.
3. В Україні до 70% лікарської сировини реалізується через «тіньовий ринок». 2021. URL: <https://kurkul.com/news/24234-v-ukrayini-do-70-likarskoyi-sirovini-realizuyetsya-cherez-tinovyiy-rinok> (дата звернення: 16.03.2023).
4. Гурняк І. Л., Дацко О. І., Яремчук О. І. Додана вартість як базис економічного розвитку територіальних громад. *Регіональна економіка*. 2015. № 1. С. 37–47.
5. Коваленко О. В. Соціальні та комерційні вектори формування конфігурації доданої вартості у продовольчому комплексі. *Продовольчі ресурси. Серія : Економічні науки*. 2015. № 4. С. 74–80.
6. Кравчук І. А. Методологічні основи формування доданої вартості продукції. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 1. С. 70–75.
7. Як ми перетворюємо трави на ліки? URL: <https://liktravy.ua/about> (дата звернення: 12.04.2023).

8. Мірзоева Т. В. Тенденції кон'юнктури ринку лікарських рослин в Україні та світі. *Збірник наукових праць НУК*. 2019. № 4. С. 32–37.
9. Нікішина О. В. Секторний аналіз доданої вартості товарів на інтегрованому ринку борошна. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 2. С. 46–54.
10. Огляд ринку лікарської рослинної сировини України 2021. Маркетингова компанія Сінергія. 2022. 50 с.
11. Петренко І. Пахнуть трави духмяно грошима. 2020. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/18250-pakhnut-travy-dukhmiano-hroshyma.html> (дата звернення: 15.04.2023).
12. Плетньова Ю. К., Марченко В. М. Формування ланцюгів доданої вартості аграрного підприємства. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2018. № 4. С. 184–190.
13. Рудь В.В. Формування доданої вартості в маркетинговому ланцюгу просування продукції підприємств м'ясопереробної галузі. *Technology audit and production reserves*. 2015. № 2/6(22). С. 49–54.
14. Biswas B.C. Cultivation of Medicinal Plant Success Stories of Two Farmers. *Fertiliser Marketing News*. 2010. Vol. 41 (3). Pp. 1–4 & 20 URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/biswas%20article%20of%20march%2010.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).
15. Ikram Ur Rahman. Cultivation of Economic value Medicinal and Aromatic Plants...Pakistan perspective under Mountains and Markets Project. 2015. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/cultivation-economic-value-medicinal-aromatic-under-mountains-rahman> (дата звернення: 20.03.2023).
16. Gupta R., Nigam A., Kapila R. Cultivation and conservation of underutilized medicinal and agricultural plants in India. *Proc. Natl. Acad. Sci. India. Sect. B Biol. Sci.* 2022. 92. 741–745. URL: DOI:10.1007/s40011-022-01405-8 (дата звернення: 27.03.2023).
17. Kareti S. Rao, R. Hari Haran, Vivek S. Rajpoot .Value addition: A novel strategy for quality enhancement of medicinal and aromatic plants. *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants*. 2022. Volume 31. 100415. DOI: 10.1016/j.jarmar.2022.100415 (дата звернення: 26.03.2023).
18. Mebrahtu Hishe, Zemedede Asfaw, Mirutse Giday Review on value chain analysis of medicinal plants and the associated challenges. *Journal of Medicinal Plants Studies*. 2016. 4(3): 45–55.
19. Ndhlovu P. T., Omotayo A. O., Otang-Mbeng W., Aremu A. O. Commercialization Potential of Six Selected Medicinal Plants Commonly Used for Childhood Diseases in South Africa: A Review. *Sustainability*. 2022. 14. 177. DOI:10.3390/su14010177 (дата звернення: 18.04.2023).
20. Taghouti I., Cristobal R., Brenko A., Stara K., Markos N., Chapelet B., Hamrouni L., Bursi'c D., Bonet J.-A. The Market Evolution of Medicinal and Aromatic Plants: A Global Supply Chain Analysis and an Application of the Delphi Method in the Mediterranean Area. *Forests*. 2022. 13. 808. DOI:10.3390/f13050808 (дата звернення: 16.04.2023).
21. The future of high-value medicinal & aromatic plants. 2022. URL: <https://www.solidaridadnetwork.org/story/the-future-of-high-value-medicinal-aromatic-plants/> (дата звернення: 16.03.2023).

REFERENCES:

1. Bodnar, O. V. (2017) Teoretyko-metodychni osnovy formuvannia dodanoi vartosti [Theoretical and methodological foundations of the formation of added value]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Ekonomika*, vol. 1(2), pp. 265–271. (in Ukrainian)
2. Briukhovetska, N. Iu., Chernykh, O. V. (2017) Formuvannia dodanoi vartosti na promyslovykh pidpriemstvakh na etapakh rukhu produktsii vid vyrobnyka do spozhyvacha [The formation of added value at industrial enterprises at the stages of the movement of products from the producer to the consumer]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuivannia promyslovoho rozvytku: Zb. nauk. pr. Kyiv: IEP NANU*. pp. 32–41. (accessed March 16, 2023). (in Ukrainian)
3. V Ukraini do 70% likarskoi syrovyny realizuietsia cherez «tinovyi rynok» [In Ukraine, up to 70% of medicinal raw materials are sold through the «shadow market»]. Available at: <https://kurkul.com/news/24234-v-ukrayini-do-70-likarskoyi-siroviny-realizuyetsya-cherez-tinovy-rinok> (accessed March 16, 2023). (in Ukrainian)
4. Hurniak, I. L., Datsko, O. I., Yaremchuk, O. I. (2015) Dodana vartist yak bazys ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Added value as the basis of economic development of territorial communities]. *Rehionalna ekonomika*, vol. 1, pp. 37–47. (in Ukrainian)
5. Kovalenko, O. V. (2015) Sotsialni ta komertsiini vektory formuvannia konfiguracyi dodanoi vartosti u prodovolchomu kompleksi [Social and commercial vectors of formation of the configuration of added value in the food complex]. *Prodovolchi resursy. Seriiia : Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 74–80. (in Ukrainian)
6. Kravchuk, I. A. (2017) Metodolohichni osnovy formuvannia dodanoi vartosti produktsii [Methodological bases of the formation of the added value of products]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 70–75. (in Ukrainian)

7. Yak my peretvoriuiemo travy na liky? [How we turn herbs into medicine] Available at: <https://liktravy.ua/about> (accessed April 12, 2023). (in Ukrainian)
8. Mirzoieva, T. V. (2019) Tendentsii koniunktury rynku likarskykh roslyn v Ukraini ta sviti [Market trends of medicinal plants in Ukraine and the world]. *Zbirnyk naukovykh prats NUK*, vol. 4, pp. 32–37. (in Ukrainian)
9. Nikishyna, O. V. (2014) Sektornyi analiz dodanoi vartosti tovariv na integrovanomu rynku boroshna [Sectoral analysis of the added value of goods on the integrated market of flour]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 2, pp. 46–54. (in Ukrainian)
10. Ohliad rynku likarskoi roslynnoi syrovyny Ukrainy 2021 [Overview of the market of medicinal plant raw materials of Ukraine 2021]. *Marketynhova kompaniia Sinerhiia*. 2022. 50 p. (in Ukrainian)
11. Petrenko, I. (2020) Pakhnut travy dukhmiano hroshyma [Запахними грошима пахнуть трави]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/18250-pakhnut-travy-dukhmiano-hroshyma.html> (accessed April 15, 2023). (in Ukrainian)
12. Pletnova, Yu. K., Marchenko, V. M. (2018) Formuvannia lantsiuhiv dodanoi vartosti aharnoho pidpriemstva [Formation of chains of added value of an agricultural enterprise]. *BIZNESINFORM*, vol. 4, pp. 184–190. (in Ukrainian)
13. Rud, V. V. (2015) Formuvannia dodanoi vartosti v marketynhovomu lantsiuhu prosuvannia produktsii pidpriemstv miasopererobnoi haluzi [Formation of added value in the marketing chain of product promotion of meat processing enterprises]. *Technology audit and production reserves*, vol. 2/6(22), pp. 49–54. (in Ukrainian)
14. Biswas B. C. (2010) Cultivation of Medicinal Plant Success Stories of Two Farmers. *Fertiliser Marketing News*, vol. 41 (3), pp. 1–4 & 20. Available at: <file:///C:/Users/User/Downloads/biswas%20article%20of%20march%2010.pdf> (accessed April 6, 2023).
15. Ikram Ur Rahman (2015) Cultivation of Economic value Medicinal and Aromatic Plants...Pakistan perspective under Mountains and Markets Project. Available at: <https://www.linkedin.com/pulse/cultivation-economic-value-medicinal-aromatic-under-mountains-rahman> (accessed March 20, 2023).
16. Gupta, R., Nigam, A., Kapila, R. (2022) Cultivation and conservation of underutilized medicinal and agricultural plants in India. *Proc. Natl. Acad. Sci., India, Sect. B Biol. Sci.*, 92, 741–745. DOI:10.1007/s40011-022-01405-8 (accessed March 27, 2023).
17. Kareti S. Rao, R. Hari Haran, Vivek S. Rajpoot (2022) Value addition: A novel strategy for quality enhancement of medicinal and aromatic plants. *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants*, vol. 31, 100415. DOI: 10.1016/j.jarmap.2022.100415 (accessed March 26, 2023).
18. Mebrahtu Hishe, Zemedede Asfaw, Mirutse Giday (2016) Review on value chain analysis of medicinal plants and the associated challenges. *Journal of Medicinal Plants Studies*, 4(3), 45–55.
19. Ndhlovu, P. T., Omotayo, A. O., Otang-Mbeng, W., Aremu, A. O. (2022) Commercialization Potential of Six Selected Medicinal Plants Commonly Used for Childhood Diseases in South Africa: A Review. *Sustainability*, 14, 177. DOI:10.3390/su14010177 (accessed April 18, 2023).
20. Taghouti, I.; Cristobal, R.; Brenko, A.; Stara, K.; Markos, N.; Chapelet, B.; Hamrouni, L.; Bursi'c, D.; Bonet, J.-A. (2022) The Market Evolution of Medicinal and Aromatic Plants: A Global Supply Chain Analysis and an Application of the Delphi Method in the Mediterranean Area. *Forests*, 13, 808. DOI:10.3390/f13050808 (accessed April 16, 2023).
21. The future of high-value medicinal & aromatic plants (2022). Available at: <https://www.solidaridadnetwork.org/story/the-future-of-high-value-medicinal-aromatic-plants/> (accessed March 16, 2023).